

GUNDA BÉLA DEBRECENI ÉVEI Létezik-e debreceni néprajzi iskola?

SZABADFALVI JÓZSEF

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen a Néprajzi Tanszék fennállásának 40. évfordulójára rendezett ünnepi tudományos ülés előadásait a *Gömör Néprajza* című kiadványsorozat 30. kötetében megjelentették. Itt *Ujváry Zoltán* bevezetője után *Dankó Imre* foglalta össze az egyetemünkön 1949 előtt folytatott néprajzi oktatást. *T. Bereczki Ibolya* adott tartalmas áttekintést a Néprajzi Tanszék negyven évéről. Majd pedig *Viga Gyula*, illetőleg a *Gulyás Éva–Szabó László* szerzőpár emelte ki a tanszéken folyó anyagi kultúra-, illetőleg a folklórkutatás terén végzett eredményeket. Az említett kiadványban közreadták a tanszéken végzett hallgatók névsorát és az 1952 és 1989 között készült szakdolgozatok és doktori értekezések bibliográfiai adatait is. Az itt közölt információkat nem kívánom ismételni. E rövidre szabott időben csupán a címben megfogalmazott két kérdés felvázolását tekintem feladatomnak.

I. Előljáróban megemlítem, hogy családjától megkaptam Gunda Béla évvel nem jelölt, de értelmezhetően az 1980-as évek első felében készült önéletrajzát. Az elkövetkezőkben innen emelek ki néhány idézetet. Mielőtt ezt tenném, megemlítem azt, hogy az 1989-ben *Rostaforgató asszony* (Bp., 1989.) című kötetének utolsó fejezetét Gunda Béla saját tudományos életútjának szentelte. E fejezet számtalan finom értékelést tartalmaz az ember és tudós Gunda Béláról.

1911. december 25-én Temesfüzesen született, elemi iskoláit Békésszentandráson és Szarvason, a gimnáziumot Budafokon és Budapesten végezte. Egyetemre a Közgazdaságtudományi, illetőleg a Pázmány Péter Tudományegyetemre járt. „Az előbbi egyetemen főleg földrajzi és geológiai előadásokat hallgattam, az utóbbin az előbbi tanulmányok mellett szláv, balkáni és keleti filológiát, magyar nyelvészetet, régészetet, őstörténetet. A filológiai munka mellett nagy hatással volt rám *Melich János*, *Gombocz Zoltán* és *Tagliavini Carlo*. Az egyetemen geológusnak készültem, majd *Teleki Pál* előadásainak hatására emberföldrajzzal és néprajzzal kezdtem foglalkozni. *Györffy István* egyetemi néprajzi előadásai is bekapcsolódtam...”. 1936-ban tett doktori szigorlatot, 1934–1939 között fizetéstelen gyakornok és tanársegéd volt a Györffy István vezette néprajzi tanszéken, majd az 1938–39-es tanévben a stockholmi múzeum és egyetem ösztöndíjasa. 1939 márciusától a budapesti Néprajzi Múzeum munkatársa, az 1940–41-es tanévtől pedig a Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének oktatója. 1941-ben nyert magántanári képesítést a szegedi egyetemen. 1943 szeptemberében kapott kinevezést mint nyilvános rendkívüli tanár a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Néprajzi Tanszékére, ahol 1948 augusztusáig teljesített szolgálatot. Közben 1947–48-ban ismét Svédországban dolgozott részben a múzeumban, részben pedig az egyetemen. Itt dolgozhatott a nagy tekintélyű *Sigurd Erixon* professzor mellett.

Önéletrajzi írásában a reá hatást gyakorló mestereiről így nyilatkozott: „Tulajdonképpen *Erixon Sigurd* és *Teleki Pál* tanítványának tartom magam. A magyar etnográfus-

sok közül elsősorban *Bátky Zsigmond*tól, *Györffy István*tól és *Viski Károly*tól tanultam –, sokat tanultam a mellőzött *Róheim Géza*tól is.”

Hadd idézzem ismét önéletrását: „1948 szeptemberében visszatértem Magyarországra. Itt az akkori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1949. február 23-án a Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára osztott be ... A minisztérium, illetve később a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával megszerveztem a Néprajzi Intézetet... 1961-ben elnyertem az akadémiai doktor fokozatot.” Az önéletrajz szűkszavú és elég szerény megfogalmazása mögött tudománytörténeti esemény húzódik meg!

Debrecenben megszervezte Magyarország negyedik néprajzi tanszékét, amely tíz év alatt a második etnográfusokat képző egyetemi központtá fejlődött. Szinte a semmiből megszervezett egy tudományos központot jelentős könyvtárral és nemzetközi kapcsolatokkal. Megszervezte és néhány évig egyedül végezte az egyetemi szintű néprajzi oktatást, illetve a jobbára Kelet-Magyarországra kiterjedő, de kelet-európai szempontokat szem előtt tartó néprajzi kutatást. A legelsőek még tudjuk, hogy a tanszék tevékenysége egyetlen tanári szobában kezdődött, s csak az egyetem jelentős átszervezése után – gondolok itt az orvos kar függetlenítésére, a teológia kiebrudalására és a jogi kar megszüntetésére – kaptunk három helyiséget. Hős tevékenység volt a bútorzat összeszerzése és pl. a szekrényből fabrikált fotólaboratórium kialakítása.

Akadémiai kutatóhellyé fejlesztette a tanszéket; nemcsak célhittel-támogatást, hanem 1952-től akadémiai státusokat is kapott, és kialakította a későbbi *kelet-európai kutatócsoport*ot, amely 1967-ben az MTA Néprajzi Kutató Csoport független osztályaként működött néhány évig. Ezekben az években egyetemi vezető beosztást is ellátott; 1951 szeptemberétől 1954 augusztusáig a Bölcsészettudományi Kar dékánja volt. Személyében tudós kutató került a kar élére. 1978-ban megkapta a *Herder-díjat*, 1987-ben a *Pitre-díjat*, 1988-ban az egyetem díszdoktora, 1993-ban pedig Debrecen díszpolgárává választották. 1991-ben lett az MTA levelező, 1993-ban pedig rendes tagja.

1979-ben lemondott a tanszék vezetéséről, 1982-ben pedig nyugdíjba vonult. Ettől kezdve az MTA tudományos tanácsadójaként dolgozott tovább, egyes előadásait ez után is megtartotta. A tanszék tanulmányköteteket szerkesztett és adott ki Gunda Béla születésének 60. és 70. évfordulójára.

Tudományos tevékenységét így jellemezte: „Elsősorban a magyar és a kelet-európai néprajz kérdéseivel foglalkoztam. Munkásságom idevonatkozólag kiterjedt a néprajz széles területeire, de főleg a magyar és a kelet-európai összehasonlító néprajz területére. Foglalkoztam a magyar népkultúra szemiotikai és strukturális kérdéseivel, történeti rétegeivel és annak finnugor, valamint középkelet-európai kapcsolataival, a paraszti munka etnoszociológiájával, a földművelés és állattartás kulturális ökológiai problémáival és társadalomnéprajzi kérdéseivel. Több tanulmányban rámutattam arra, hogy a gazdasági, társadalmi tényezők miképpen befolyásolják a népi műveltséget. Jelentősnek tartom a moldvai magyarokra s a precolunmian növénytermesztésre és állattenyésztésre vonatkozó kutatásaimat. Tanulmányaimban kitértem a néprajz elméleti kérdéseire is (funkcionalizmus, integrálódás, kulturális ökológiai, műveltségi áramlatok, népművészet elvi kérdései).” Összegző önértékelését itt félbeszakítom.

Debreceni alkotó tevékenységét itt tovább nem elemezhetem, ez majd monográfiájának a feladata lesz. Csupán egyetlen momentumra próbálok rámutatni. Alkotó életének több mint felét, több mint négy évtizedet Debrecenben dolgozott, pontosabban szorgosan tevékenykedett. Az intézményteremtés, az egyetemi oktatás, a szakemberképzés és a helyi kutatás terén tudománytörténeti méretekkkel is jelentőset alkotott,

mégsem vált debreceni, vagy tiszántúli kutatóvá, tudóssá. Debreceni évei alatt is korábban elkezdett témáinak kutatását és publikálását folytatta. Nagyon sokat gyűjtött a terepen debreceni évei alatt is. Évtizedekkel ezelőtt első tanítványait is magával vitte ezekre. Magam is tanúja voltam több szatmári, hortobágyi és zempléni gyűjtőútjának.

Idevonatkozó gyűjtései azonban jórészt híres cédulásdobozzaiban maradtak, tulajdonképpen nem őriz egyetlen idevonatkozó komoly tanulmányt sem a *Korompai Gáborné* által összeállított, 1971-ig terjedő Gunda Béla-bibliográfia (Debrecen, 1971. Kiadta a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára). Nem, vagy alig szerepelnek idevonatkozó témák tanulmányköteteiben sem; gondolok itt az *Ethnographica Carpatica* (Bp., 1966) és a *Rostaforogató asszony* (Bp. 1989) kötetre is. Csak két témát említek, amelynek a gyűjtésével éveken át foglalkozott, s az adatokat százezrekre gyűjtötte. A Hortobágyon és Észak-Tiszántúlon hosszasan gyűjtötte a juhtejfeldolgozást, elsősorban a tejoltók összetételét. Mindnyájan úgy tudtuk, hogy majd egy nagy tanulmány kerekedik ki belőle. Mindnyájan tudjuk, ez elmaradt! A másik példám: az 1980-as években gyűjtött a Zempléni-hegység területén; kartográfiai módszerekkel kutatta a táj kulturális sajátosságait. Kérdőívét azonban többször tovább-tovább építette; a kutatást folyamatosan újabb településekre kiterjesztette. Legalább egy évtized során érdeklődtem a munka állásáról s kilátásba helyeztem annak megjelentetését miskolci éveimben. Ebből a kutatásból sem láttunk egyetlen fejezetet sem.

Ez is magyarázza híres és sokszor elmondott és leírt mondását: „*Debrecenben lakom, de Európában élek.*”

II. Előadásom második részében arra próbálok feleletet adni, hogy létezik-e a debreceni néprajzi iskola? Előljáróban meg kívánom említeni, hogy e kérdéskört nem vizsgálhattam csak Gunda Béla tanszékvezetéséig.

Lássuk először a számokat: előadásom elején említett *Gömör Néprajza* 30. kötete, amely a tanszék 40 éves történetének előadásait és adatait adta közre. Ebben felsorolták a tanszéken készült szakdolgozatokat és doktori értekezéseket. Ez 1953 és 1989 között 179 diplomamunkát sorol fel tételesen. Az azóta eltelt hat év alatt ez a szám legalább 250-re növekedhetett. Ezek a számok önmagukban bizonyítják, hogy a tanszék nagyszámú hallgatót bocsátott ki a néprajzi kutatás és a néprajzi muzeológia részére. Mindazok, akik a tanszék környékén éltünk az ötvenes évek elejétől, tapasztalhattuk azt, hogy először Felső-Tiszántúlon, majd Kelet-Magyarország, évek múltán pedig a Duna–Tisza közén és végül a Dunántúlon is megjelentek a múzeumokban a Debrecenben végzett néprajzos muzeológusok.

Térjünk vissza a számok világához: 1956-ot követően tehetünk ismét doktorátust a magyar egyetemeken. Gunda Béla a hallgatóihoz is nagyon igényes volt. A tanszék azóta is önálló munkát vár el minden szakdolgozójától. Gunda Béla azzal lepett meg bennünket, hogy nem fogadta el szakdolgozati témáink továbbfejlesztését. Az mondta, hogy új cím, új munka. Innen adódott, hogy a legidősebb nemzedék tagjai csak 1959-ben tudtak doktorálni. A tanszéken az elmúlt közel négy évtized alatt kb. 120–130 személy doktorált. Az említett feldolgozás 1989-ig 95 személyt és dolgozatát tartalmazza. No már most, ha feltételezem, hogy akik szakmánkból doktoráltak, azoknak nagyobbik hányada a szakmában helyezkedett el, múzeumokban, tanszékeken és kutatóintézetekben.

Gunda Bélának viszonylag kevés ösztöndíjas aspiránusa volt. A legelső házunk tájáról az azóta eltávozott Ferenczi Imre volt. Ő is ún. levelező aspiránsként és csupán némi órakedvezményt kapott munkahelyén, a Pacsirta utcai általános iskolában. Tanszékünk végzettjei is szinte kivétel nélkül munka mellett készítették, készítettük el kandi-

dátusi disszertációkat. Ezeknek – természetesen – ugyancsak újabb témakört kellett választanunk és kidolgoznunk. Ebből kifolyólag a legelső kandidálása már csak az 1970-es évek legelejére ért be. Ekkorra már az első generáció is elérte, sőt átlépte a negyvenedik életévét.

A teljes magyar tudományosságot képviselő Gunda Bélának viszont több aspiránusa volt máshonnan az országból már az 1950-es évek végétől. A debreceni tanszéken nevelkedett etnográfusok tudományok doktora fokozatot Gunda Béla tanszékvezetése alatt – tudomásom szerint – nem értek el. Tulajdonképpen nem voltak pedagógiai módszerei, gyakran volt hangulatember. Céltudatos ember volt, néha magával és társaival is kérlelhetetlen. S ami dicsérendő: végzés után is tartotta kapcsolatát egykori tanítványaival. Mindnyájan kaptunk évente egy-két levelet tőle, amelyben érdeklődött, vagy egy-egy ötletét fejtette ki.

Nem tudom pontosan számba venni a Debrecenben végzettek közül azokat, akik kandidátusi vagy magasabb tudományos fokozatokat szereztek: tudományok kandidátusa néhány tíz, tudományok doktora pedig közel tíz lett.

Pillantsunk rá a problémára a beosztások szerint: országunk minden egyetemi néprajzi és kulturális antropológiai tanszékén megtalálhatjuk a debreceni tanszéken végzetteket. Sőt ezek nagyobbik hányadát vezetik vagy vezették. Többen közülük alapítottak vagy fejlesztettek ki tanszékeket. A tanszék egykori hallgatói közül négy lett kinevezett egyetemi tanár és jó néhány egyetemi docens Budapesten, Debrecenben, Szegeden és Miskolcon. Kollégáink közül nagyon sokan oktatnak tanárképző és tanítóképző főiskolákon is. Rangos kutatók dolgoznak országos múzeumainknál, itt is többen töltenek be vezető tisztséget. A magyar múzeumokban Vásárosnaménytől Zalaegerszegig többször tíz muzeológus tevékenykedik. Megtalálhatjuk tanítványainkat tudományos, pl. az MTA kutatóintézetekben és azok vezetői között is.

A tanszéken nevelkedettek részt vettek és részt vesznek a magyar néprajztudomány nagy vállalkozásaiban, gondolok itt a *Néprajzi Lexikonra*, *Néprajzi Atlaszra* és a most megjelenés alatt álló *Magyar Néprajz* írásaiban és szerkesztésében. Munkahelyeiken jelentős tudományos tevékenységet folytatnak, konferenciákat szerveznek, illetőleg szerkesztői tevékenységet látnak el. Pillanatnyilag a két legnagyobb központi periodikánk – *Ethnographia* és *Acta Ethnographica* – szerkesztését is közülünk való kollégánk látja el.

Elmondhatjuk továbbá, hogy az ún. „debreceniek” által alapított tanszékeken, pl. Miskolcon két tanszéken is nemsokára végeznek hallgatók. Így tehát, méhészeti szakszóval élve, a debreceni iskola már „unokarajokat is ereszt”.

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének több mint negyvenesztendő történelmében minden tekintetben meghatározó volt Gunda Béla iskolaalapító tevékenysége. Talán nem is az előadásai voltak a leginkább emlékezetesek és a nevelés szempontjából is meghatározók, hanem a szemináriumai. A szemináriumokon mindig hozott be új könyveket és folyóiratokat, leginkább külföldieket, azoknak mindig ismertette nemcsak tartalmát, gondolkozásmódját is. Professzori volt lexikális tudása és ötletgazdagsága. Minden szemináriumon ajánlott kutatási témákat, szinte szórta ötleteit. Ezekből sok mag megművelt talajba hullott és szárba szökken, de tapasztaltam olyat is, amelyet több évtizeden át ajánlgattam.

Tudományos kutatásra és látásmódra, valamint a terepmunka fontosságára igyekezett nevelni hallgatóit. Ő tanította meg a legelsőket olvasni, cédulázni, anyagot rendszerezni és írni. Volt egy érdekes mondása: „A tanulmányok nem a fejünkben születnek, hanem a cédulás dobozokban”. Első írásainkat mindig többször elolvasta, javíttatta és

újrairatta. Első írásom, Szolnoky Lajos guzsaly könyvének recenziója, amely 1953-ban jelent meg első publikációként az *Acta Ethnographica*-ban, legalább annyira viseli az ő keze nyomát, mint az enyémet. Példája ragadós volt, később ezt a munkát legalább olyan nagy szeretettel végezte a tanszéken a beosztott Ujváry Zoltán és Szabadfalvi József is. A debreceni etnográfushallgatóknak már másodéves korukban érdeklődési körük, legtöbbször szakdolgozatuk bibliográfiáját kellett összeállítaniuk, harmadéves korukban pedig már egy fejezetet kellett megírni szakdolgozatukból. Mint már említettem, ezeknek – szinte kivétel nélkül – egyéni kutatáson kellett alapulniuk. És még egy dolgot: arra törekedett, illetőleg első segítői is arra törekedtünk, hogy a szakmai elhelyezkedésre törekvő végzőseinknek jelenjen meg még végzés előtt írása, vagy legalábbis legyen megjelenés alatt tanulmánya.

Az 1950-es évek elején a kutatáshoz MTA-céltámogatást tudott teremteni, ami meghatározó volt a kutatás segítésében. 1960-ban megindította a tanszék első kiadványsorozatát, a *Műveltség és Hagyományt*. Ebben került kiadásra a tanszékiek tanulmányainak is egy része, illetve itt adta ki jó néhányunk első könyvét is.

Mindezek után azt hiszem, megadtam a feleletet arra a kérdésre, hogy létezik-e debreceni néprajzi iskola. A biztonság miatt megadom rá a magam feleletét: létezik, de ez nem abban manifesztálódik, hogy a követők kizárólag az alapító szellemi nyomdokain haladnak, az ő szellemi társaiként (epigonjaiként) folytatják kutatómunkájukat. Gunda Béla azt sohasem várta el, hogy tanítványai ugyanúgy gondolkozzanak, ahogy ő – s ez a legnagyobb tanítása! Hagyott mindenkit önállóan dolgozni, saját utat választani és járni. Tessék végigtekinteni tanítványainak széles skáláján – neveket szándékkal nem említek – s nyilvánvalóvá válik, hogy a szemléletmódok milyen gazdagsága kelt ki és szökkent szárba. Valamiben azonban legtöbbünk hasonlít tanárunkra, ha elehet írásainkban megnyilvánul egy sajátos középkelet-európai érdeklődés, illetőleg az összehasonlító kutatás igénye.

Gunda Béla örökségén – akarva, akaratlanul – sokan osztozunk, remélhetőleg még a mi tanítványaink is. Újabb és újabb tanszékek keletkezésében, tanítványain keresztül az ő szelleme is továbböröklődik. Az általa alapított debreceni tanszék, nyugdíjba menetele után, az új tanszékvezetés alatt részben továbbtápost a megkezdett nyomokat, részben kitérte a tanszék kapuit egy nagyobb hallgatói létszám előtt és több oktatót vont be a tanításba. Gunda Bélának volt ugyanis egy híres mondása: „Sok ember, sok gond!” Az új vezetés hatalmasan kifejlesztette a tanszéki kiadványok körét, ami a tanszéki kutatómunka irányainak és arányainak is dokumentálója.